

VU Research Portal

Een (on)gelukkig huwelijk?

Harambam, Jaron

published in

Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit
2022

DOI (link to publisher)

[10.5553/TCC/221195072022012002005](https://doi.org/10.5553/TCC/221195072022012002005)

document version

Version created as part of publication process; publisher's layout; not normally made publicly available

document license

CC BY-NC

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Harambam, J. (2022). Een (on)gelukkig huwelijk? Over de verrassende versmelting van spiritualiteit en complottheorieën. *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 12(2), 72-80.
<https://doi.org/10.5553/TCC/221195072022012002005>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Een (on)gelukkig huwelijk?

Over de verrassende versmelting van spiritualiteit en complottheorieën

Jaron Harambam

De coronapandemie heeft een hoop onverwachte maatschappelijke posities en allianties teweeggebracht. Van liberale partijen die zonder veel omkijken de macht van de vrije markt inperkten met het voorzien van grote financiële steunpakketten tot salsaleraren die zelfbenoemd verzetsstrijder werden of zorgbestuurders die door de dagelijkse talkshows het tot landelijke beroemdheden schopten. Crisis is niet alleen maar een ramp, maar ook een bron van maatschappelijke verandering. Dat geldt al helemaal voor de brede groep mensen die zich tegen het gevoerde coronabeleid keerden. Wie namelijk een van de vele demonstraties heeft bijgewoond, werd toeschouwer van een markant fenomeen: rechtse sympathisanten die de Nederlandse vlag¹ hoog houden lopen hand in hand met verschillende spiritueel-alternatieve groepen die gele paraplu's bij zich dragen met daarop rode harten en positieve woorden geschilderd. Terwijl de vlaggen een nationalisme uitdrukken dat zelden publiekelijk wordt getoond in het bescheiden patriottische Nederland, zijn de gele paraplu's een bottom-up en nieuw ontwikkeld symbool van 'liefdevol, vreedzaam en positief verzet' ontwikkeld door twee vrouwen (een van hen met een etnische achtergrond) die in februari 2021 op dit idee kwamen nadat ze agressief uiteen waren gedreven door de politie en hun waterkanonnen.

Het contrast tussen deze twee symbolen verenigd op deze demonstraties is opvallend. Maar ze roepen allemaal samen: 'Liefde, Vrijheid, Geen Dictatuur.' Dit gezang is het motto geworden van het Nederlandse coronaverzet en is te horen bij alle coronademonstraties in het land. Daar zie je zowel jongemannen met spijkerbroeken, bomberjacks, zwarte legerlaarzen en kaalgeschoren hoofden als hippie-achtige vijftigjarige vrouwen met kleurrijke doeken en kralenkettingen die elkaar opzichtige groepsknuffels geven. De coronademonstraties in Nederland zijn, net als veel van hun internationale tegenhangers, een mengelmoes van mensen, sociale achtergronden, politieke voorkeuren en wereldbeelden.

Dit ongewone aanzicht bracht veel commentatoren in de Nederlandse (sociale) media in verwarring: hoe komen deze ogenschijnlijk verschillende groepen zo gemak-

1 Sommigen dragen de vlag ondersteboven, wat traditioneel een teken is van nood en verzet, of zoals in dit geval, ongehoorzaamheid. Dit symbool gaat terug tot de Middeleeuwen en de (Nederlandse) zeevaardijhoogtijden. Anderen lopen rond met de omstreden Prinsenvlag, een historische Nederlandse bevrijdingsvlag uit de zestiende eeuw met de kleur oranje in plaats van rood (en wit en blauw), die in de twintigste eeuw werd gebruikt door extreemrechtse en fascistische bewegingen, en sindsdien besmet is.

kelijk samen in één sociale beweging? Wat verenigt rechtspopulisten, grootstedelijke yoga-hipsters en linkse spirituele boomknuffelaars nu precies? En hoe komen hun (schijnbaar) verschillende wereldbeelden samen in één narratief van wantrouwen en verzet tegen een zogenaamd dictatoriale overheid? Is hun gedeelde onvrede over de overheidsaanpak van de coronapandemie groot genoeg om zulke grote ideologische verschillen te overbruggen? Vrij snel vonden Nederlandse journalisten het antwoord: complottheorieën zijn populair in al deze kringen en de directe oorzaak van hun eenheid (Corré, 2021; Van Gool & Van de Ven, 2020; Smithuijsen, 2021).

Het meest in het oog springend voor deze journalisten was het feit dat links en progressief geachte mensen – spirituelen, yogabeoefenaars, wellness-influencers – ineens allerlei rechts geachte complottheorieën verkondigden. Zo veroorzaakte het wereldberoemde Nederlandse fotomodel Doutzen Kroes medio 2020 een mediareel, omdat zij haar complotzorgen op Instagram deelde: ‘Willen zij wel dat wij gezond zijn? Waarom is het verbeteren van ons immuunsysteem met vitamines en goede voeding geen maatregel tegen het coronavirus? Willen zij dat we verenigd of verdeeld zijn? Is het makkelijker een angstige samenleving te controleren? Willen zij het beste voor ons? En met “zij” heb ik het over de media, de farmaceutische industrie, onze regeringen en alle grote bedrijven die heel andere belangen hebben dan de onze.’² Volgens verschillende journalisten zou Doutzen Kroes beïnvloed zijn door haar zus, powerfoodcoach Rens Kroes, en de vele spirituele yoga- en lifestyletypes met wie zij op Instagram verbonden is, zoals Tessa Koop, alias Cosmic Woman, die al eerder deelde dat ‘het virus opzettelijk is verspreid om angst te zaaien’ (Van Gool & Van de Ven, 2020).

Deze merkwaardige vermenging van wat deze journalisten ‘zachte positieve vrouwelijke spiritualiteit’ en ‘harde negatieve mannelijke complottheorieën’ noemen, wordt in de maanden erna steeds zichtbaarder en onderwerp van commentaar in de media. Het is empirisch gezien ook niet weg te kijken: op social media worden mierzoete lifestyle-aforismen in pasteltinten afgewisseld of gecombineerd met scherpe uitdrukkingen van wantrouwen tegen de heersende elites; in yogascholen wordt uitgebreid getwijfeld over het nut van vaccinaties en over de noodzaak van goede voeding, je intuïtie volgen en je innerlijke balans vinden anderszijds; en tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 blijken veel spirituele vrouwen op de populistisch-rechtse partij Forum voor Democratie te hebben gestemd (Corré, 2021; Van Gool & Van de Ven, 2020; Smithuijsen, 2021).

Het blijft voor velen een vreemde gewaarwording: wat is er aan de hand dat deze toch tegengestelde maatschappelijke stromingen – links, urban, progressief, vegan, spiritueel en rechts, conservatief, provinciaals, vleesetend – zo makkelijk samen lijken te gaan? Documentairemaker Sunny Bergman maakte dit samengaan van spiritualiteit en complotdenken in haar vriendengroep van dichtbij mee tijdens de coronapandemie. Ze is stomverbaasd en verontwaardigd ‘dat mensen uit de yoga- en mindfulnesshoek, die steevast verbinding en gelijkwaardigheid prediken, hun stem hebben gegeven aan extreemrechtse partijen als Forum voor Demo-

2 www.instagram.com/p/CC8yN4yhu1P/?utm_source=ig_embed&ig_rid=934a60af-deb1-410a-8211-7c5c882b6669.

cratie' (Çolak, 2021). Ze besluit er in 2021 een documentaire over te maken met als titel de briljant bedachte term 'Samenzwevers'.³ Anderen zien hetzelfde gebeuren en vellen scherpe oordelen over deze ontwikkeling: zo gaat schrijver Roxanne van Iperen er met een gestrekt been in, en stelt dat 'die yogatypes zijn altijd al een geprivilegieerde groep geweest, waarin velen vooral met zichzelf bezig (kunnen) zijn. Hun lichaam, voeding, en meditatie gericht op eigen geluk heeft weinig met macro-idealens te maken'.⁴ Zij maakt zich duidelijk zorgen over de opkomst van 'wellness-rechts' en schrijft een jaar later een heus boek over de oorzaken van die 'spirit-types going Baudet' (Van Iperen, 2022).

In dit essay wil ik deze ogenschijnlijke versmelting van spiritualiteit en complotdenken nader onderzoeken. Is het inderdaad zo verbazingwekkend dat allerlei yoga-, reiki-, lifestyle- en andersoortige alternatievelingen zich aangetrokken voelen tot complottheorieën en rechtspopulisten, en waardoor zou dat komen? Ik zal hierbij het vaak aangehaalde concept van 'conspirituality' (Ward & Voas, 2011) als verklarende factor kritisch beschouwen, want hoewel spiritualiteit en complotdenken vaak samengaan, betekent dat niet dat deze werelden probleemloos samenvloeien. Me baserend op jarenlang etnografisch onderzoek in de wereld van Nederlandse complotdenkers laat ik zien dat er wel degelijk allerlei ideologische en praktische conflicten en geschillen zijn tussen beide stromingen. En dat die wellicht deze al te gemakkelijk gemaakte eenwording problematiseren.

1. Conspirituality: een nieuw en verrassend fenomeen?

Wie complottheorieën bestudeert, was waarschijnlijk niet verrast door de voor anderen plotselinge en opmerkelijke samenvloeiing van complottheorieën en spiritualiteit tijdens de coronapandemie. Al in de vroege jaren 2000 schreven politicoloog Michael Barkun (2003) en historicus Nicholas Goodrick-Clarke (2003) over de populariteit van verschillende esoterische ideeën, bovennatuurlijke overtuigingen en occulte epistemologieën in (Amerikaanse) millennialistische bewegingen en arische naziculten. Maar sinds de godsdienstwetenschappers Charlotte Ward en David Voas de term 'conspiritualiteit' bedachten om een nieuw 'hybride systeem van geloof' en een 'snel groeiende webbeweging waarin politieke desillusie en alternatieve spirituele wereldbeelden samenkomen' te markeren (2011), groeide de wetenschappelijke aandacht voor deze ogenschijnlijk bijzondere samensmelting (Aprem & Dyrendal, 2015; Robertson, 2015; Singler, 2017; Sturm & Albrecht, 2021).

Ward en Voas (2011) beschrijven de opkomst van conspirituality als een markant verschijnsel, omdat spiritualiteit en complottheorieën nogal tegenovergesteld lijken. Complotdenken is, volgens hen, 'male-dominated, often conservative, generally pessimistic, and typically concerned with current affairs', terwijl spiritualiteit juist 'predominantly female, liberal, self-consciously optimistic, and largely focused on the self and personal relationships' is (Ward & Voas, 2011: 104). Beide stro-

3 www.2doc.nl/documentaires/series/2doc/kort/2021/samenzwevers.html.

4 www.thebestsocial.media/nl/roxane-van-iperen-yoga-stemmers.

mingen lijken weinig met elkaar gemeen te hebben en het is ook volgens hen een verrassing dat een vermenging ervan zo goed gedijt tegenwoordig. Toch lijken deze verschillende stromingen goed samen te vloeien, doordat zij allebei uitgaan van een holistisch wereldbeeld waarin toeval niet bestaat, niets zonder reden gebeurt en alles met elkaar verbonden is (Ward & Voas, 2011: 108).

Conspiracy is niet alleen een ideologie, maar juist ook een maatschappelijke beweging. Als empirische voorbeelden gebruiken Ward en Voas de Britse complotdenker *David Icke*, de Amerikaanse documentaire serie *Zeitgeist*, en het Australische *Nexus Magazine*. David Icke is een ware complotdenker-celebrity die wereldwijde populariteit geniet door zijn vele boeken, YouTube-video's en performances in grote evenementenhallen. In zijn werk weeft Icke alledaagse complottheorieën over media, wetenschap en politiek samen in een alles overkoepelend verhaal waarin wij geregeerd zouden worden door een buitenaards ras van gedaantewisselende reptielen, maar hij brengt die ideeën samen met het geloof in een radicaal ontwaken van de mensheid die haar oorspronkelijke gaven en hoger bewustzijn terug zou krijgen (Harambam & Aupers, 2021). De *Zeitgeist* documentaire serie raakte wereldwijd bekend tussen 2007 en 2011, werd meer dan 400 miljoen keer bekeken, en verhaalt complotgedachten over de mystieke oorsprong van het christendom, 9/11 en het financiële stelsel. Maar het is niet alleen kommer en kwel, elk einde van de documentaire maakt een betoog voor een radicaal anders sociaaleconomisch stelsel, waarin duurzaamheid, technologische innovatie en zorg voor mens en natuur centraal staan. De serie werd zo populair, dat over de hele wereld een beweging in gang werd gezet die zich ging inzetten voor een betere wereld (Harambam, 2020: 46-47). *Nexus Magazine* publiceert alternatief nieuws en artikelen over geopolitiek, surveillance en complottheorieën, maar ook over alternatieve geneeswijzen, het bovennatuurlijke en UFO's. Dit magazine is wereldwijd te koop en gaat terug tot eind jaren 1980. Wat al deze voorbeelden gemeen hebben, zo stellen Ward en Voas, is dat zij het politieke cynisme van complotdenken temperen met spiritueel optimisme en het geloof in de komst van een nieuwe betere wereld (2011: 108). Dit is volgens hen dan ook de aantrekkingskracht van conspiracy. Ik heb de empirische manifestaties hiervan tijdens mijn onderzoek zelf ook duidelijk gezien: op verschillende websites waar complottheorieën verschijnen, zoals *NineForNews.nl*, staan categorieën als 'Corona', 'Financieel' en 'Het Complot' naast 'Bewustzijn', 'Gezondheid' en 'Spiritueel', maar ook op de fysieke bijeenkomsten van complotdenkers (denk aan filmvertoningen, demonstraties of congressen) zag ik allerlei vormen van (New Age) spiritualiteit moeiteloos samengaan met complotgedachten (Harambam, 2020). Zo staan er vaak stalletjes met boeken over persoonlijke groei, zelfhulp en alternatieve voedingsboeken, worden er allerlei zelfgebouwde machines met heimelijk verborgen gehouden technologieën ten toon gesteld of zijn er flyers te vinden waarin cursussen mindfulness of reïncarnatietherapie aangeboden worden. Inderdaad, menigeen in wat ik het *conspiracy-milieu* ben gaan noemen, deelt het wantrouwen naar officiële kennis en instituties, heeft een afkeer van de moderne (medische) wetenschap en haar technologieën (zoals vaccinaties), heeft meer vertrouwen in alternatieve geneeswijzen en holistische visies op gezondheid en ziekte, praktiseert verschillende vormen van spiritualiteit en gelooft in de komst van een betere wereld als wij zelf het heft in handen nemen (Ha-

rambam, 2020). Conspirituality lijkt onmiskenbaar een centraal bindend element te zijn binnen de huidige complotdenkerswereld.

Toch is dit allemaal niet verrassend te noemen, stellen de Noorse religiewetenschappers Egil Aprem en Asbjorn Dyrendal in een provocerend artikel uit 2015. Complotdenkers en allerlei nieuwe spirituele bewegingen delen zowel geschiedenis als fascinatie voor wat Barkun (2003) ‘stigmatized knowledge’ noemt: kennis die algemeen niet als geldig ervaren wordt, hierdoor als pseudowetenschap wordt weggezet, maar in deze kringen juist als betrouwbaarder wordt gezien. Het gaat echter niet alleen om kennis, maar ook om gemeenschappen. Aprem en Dyrendal verwijzen hiervoor, net als ik trouwens, naar het werk van de socioloog Colin Campbell die het concept van het ‘cultic milieu’ bedacht om deze ‘heterodoxe culturele underground’ te omschrijven, die zich afzet tegen de dominante maatschappelijke ordeningen en autoriteiten. Hoewel de kritiek van Aprem en Dyrendal op de argumenten van Ward en Voas voorbij dit essay gaat, het is namelijk nogal intern religiewetenschappelijk, is conspirituality volgens hen dus niets nieuws, noch iets opzienbarends, maar zit het gewoon gebakken in de ideologie, geschiedenis en praktijk van deze oppositionele maatschappelijke stromingen. Complotdenken en spiritualiteit zijn twee zijdes van dezelfde munt.

Diezelfde munt is dus een oppositionele subcultuur waar zowel complotdenkers als spirituelen makkelijk samenkomen, omdat zij een gezamenlijke bron van alternatieve kennis delen, een diepgeworteld wantrouwen kennen naar dominante maatschappelijke autoriteiten, liever zelf op onderzoek uitgaan dan kennisvertegenwoordigers op hun woord te geloven, en ook niet geloven in toeval, maar in lotsbestemming (Harambam, 2017). En deze groepen mensen komen elkaar op dezelfde plekken tegen, online en in de fysieke wereld. Bij complotdenkersmanifestaties en centra voor alternatieve geneeswijzen spreken mensen over het loskomen van de indoctrinatie van ‘het systeem’, over de negatieve invloed van nieuwsmedia en natuurlijk over het ontwaken uit de droomwereld die anderen voor echt aan nemen. Online zijn er nu zelfs platformen, zoals Gaia.com, waar je yoga- en meditatielessen kan volgen, maar ook ‘bewustzijnsverruimende video’s kan bekijken die je nergens anders zult vinden’. Deze video’s variëren van ‘Alternatieve genezing’ en ‘Spirituele groei’ tot ‘Op zoek naar de waarheid’ en ‘Geheimen en doofpotten’. De werelden van spiritualiteit en complottheorieën zijn, kortom, innig met elkaar verweven.

2. Strijd en conflict in de complotdenkerswereld

En toch wringt de schoen hier. Want hoewel er dus overduidelijk affiniteiten zijn te vinden in de ideologie, praktijken en gemeenschappen van complotdenkers en spirituelen, leidt deze vermenging van toch wel verschillende maatschappelijke stromingen ook zeker tot spanningen en conflicten binnen deze alternatieve wereld. Dit heb ik tijdens mijn jarenlange onderzoek regelmatig ervaren: op hun feestjes en andere bijeenkomsten strubbelde het, in de projecten die zij samen opzetten ontstaan allerlei meningsverschillen, maar ook in de verhalen die mijn onderzochten vertellen, komen deze geschillen vaker naar voren. Waar gaat die strijd nu precies

over? In het kort: epistemologie, geloofwaardigheid en houding in het leven. Ik zal dit hierna wat beter uitleggen.

Allereerst epistemologie. Zowel complotdenkers en spirituelen keren zich tegen moderne instituties (de staat, het grootbedrijf, de mainstream media, wetenschap, enz.), omdat deze gecorrumpereerd zouden zijn, en kiezen daarom vaker voor alternatieve bronnen van kennis. Maar beide groepen kunnen nogal verschillen over hoe deze kennis tot hen komt en wat überhaupt geldige kennis is. Aan de ene kant zijn er de hardcore complotdenkers die hameren op feiten en bewijzen bij het ontcijferen van de 'echte' waarheid (Harambam, 2020: 170). Zij gaan prat op hun wetenschappelijke methodes om schijn van werkelijkheid te kunnen onderscheiden: denk hierbij aan de *9/11 Truth Movement*, waar leden video's analyseren en met ingewikkelde mathematische berekeningen en gebruik makend van natuurkundige wetten laten zien dat die torens nooit door vliegtuigen ingestort kunnen zijn. Of de *Flat Earthers* die met lenzen, verrekijkers en geometrische latten allerlei experimenten doen om empirisch aan te tonen dat de aarde toch echt plat is. Hun positivistische inborst stuit tegen de borst van veel spirituelen die juist hun intuïtie en gevoel willen volgen en niet alleen op rationaliteit of feiten varen (Harambam, 2020: 171). Echt weten is voor hen niet iets rationeels, maar juist iets diep emotioneels: dat voel je in je hart, niet in je hoofd. Of iets waar is of niet, en welk pad bewandeld moet worden, dat kom je enkel te weten door van binnen na te gaan of het resoneert of niet. De waarheid vindt men niet buiten, zoals de complotdenkers, maar juist binnen in het zelf. De vaak beschimpde uitspraak 'ik geloof niet zo in feiten' staat hierdoor in een radicaal ander licht: de feiten worden niet zozeer ontken, maar wel het idee dat feiten alleen echte kennis brengen.

Dan geloofwaardigheid. In een wereld waar de wetenschap regeert bij het bepalen van de waarheid, is het voor complotdenkers belangrijk om met feiten en onderzoek te komen (Harambam, 2020: 177-179). Simpelweg beargumenteren dat bepaalde zaken niet goed voelen, zoals spirituelen zouden zeggen, werkt volgens hen niet goed bij het verkrijgen van geloofwaardigheid in het publieke debat. Deze kwestie dient zich vaak aan in de projecten die complotdenkers en spirituelen samen opzetten, denk bijvoorbeeld aan de vele bottom-up alternatieve mediaorganisaties die de laatste jaren opgekomen zijn. Zo volg ik al jaren het online media platform *Café Weltschmerz*, dat op YouTube en een eigen website video's publiceert waar 'discussies en perspectieven die niet (genoeg) aanwezig zijn in de reguliere media' wel aan bod komen. Hun missie is om 'burgerjournalistiek te gebruiken als een middel voor verandering [...] Onze interviewers zijn autonome dwarsdenkers en experts in hun vakgebied'.⁵ Het platform wordt gerund door vrijwilligers van verschillende pluimage, zowel hardcore complotdenkers en meer spiritueel ingestelde figuren. En toch gaan maar weinig uitzendingen over de onderwerpen en in de taal die spirituelen aanspreken, tot ongenoegen van deze vrijwilligers, zo vertellen zij mij gedurende mijn doorlopende veldwerk. Deze meer spiritueel georiënteerde complotdenkers geven aan dat zij wel dat soort thema's proberen in te brengen, maar nul op rekest krijgen, omdat die onderwerpen de geloofwaardigheid van dat mediaplatform geen goed zouden doen.

5 www.cafeweltschmerz.nl.

Ten slotte, houding in het leven. Zowel complotdenkers als spirituelen identificeren zich als kritische vrijdenkers die zelf op onderzoek uitgaan en niet zoals de massa goedgelovige burgers alles wat de mainstream autoriteiten vertellen simpelweg geloven (Harambam & Aupers, 2017). Maar de militante houding van menig complotdenker die men op straat tegenkomt met borden of op social media met in hoofdletters geschreven teksten, staat veel spirituelen tegen. Zij geven aan dat hun radicale en activistische strategieën van protest, verzet en confrontatie niet de manier zijn om de wereld te veranderen. Vaak wordt op dit soort momenten gerefereerd aan David Icke, door Ward en Voas aangehaald als exemplarisch voorbeeld van conspирuality (2011), die aan het eind van zijn shows stevast oproept tot revolutie en verzet. Maar daar zitten veel spirituelen niet op te wachten, want dat leidt alleen maar tot meer weerstand, en niemand zit te wachten op dit soort radicale betweters. Deze mensen benadrukken eveneens dat echte verandering ook niet zal komen door anderen te overtuigen van jouw gelijk, zoals menig complotdenker pooft te doen, maar door eerst zelf van binnen te veranderen en dan het goede voorbeeld te geven. De wereld veranderen is voor hen dus niet een kwestie van stevig op de barricades staan, maar het is vooral pas op de plaats maken. Introspectie, jezelf leren kennen en het zelf willen verbeteren. Zij gebruiken woorden als 'inspireren', 'puur, echt en liefdevol zijn', 'vibreren', 'voelen', 'inleven' en 'stralen' als manieren om de niet onbelangrijke boodschap van wereldbetering te delen met een breder publiek (Harambam & Aupers, 2017: 120-3). Een heel andere manier om in het leven te staan.

Waar complotdenkers en spirituelen elkaar dus makkelijk vinden in een gedeeld wantrouwen naar maatschappelijke instituties en zich samen hebben verzet tegen de coronamaatregelen, botsten zij in hun interacties ook geregeld met elkaar op het gebied van epistemologie, geloofwaardigheid en houding in het leven. Tegelijkertijd levert de versmelting van complotdenken en spiritualiteit ook de nodige strubbelingen op binnen de wereld van yoga, mindfulness en spiritualiteit. Sinds de neiging van sommigen van hen naar complottheorieën brede publieke aandacht krijgt, zijn verschillende spirituele beoefenaars zich hiertegen uit gaan spreken. Zo sprak filosoof, auteur en yogaleraar Stine Jensen zich scherp uit tegen Van Iperens stigmatisering van yogi's en andere spirituelen als rechts-populistische complotdenkers (2021). Journalist Anne Corr e beschrijft hoe de coronapandemie ook een duidelijke wig heeft gedreven binnen de spirituele wereld: waar sommigen van hen zich zijn gaan verzetten tegen het medisch gedreven narratief van de corona-aanpak, maken anderen zich zorgen over het groeiende complotdenken in de spirituele wereld (2021). Professionele netwerken en vriendengroepen zijn uit elkaar gevallen of spreken niet langer over deze onderwerpen met elkaar. De maatschappelijke polarisering rondom corona lijkt in de spirituele wereld misschien nog wel het sterkst gemanifesteerd.

3. Gedeelde affiniteiten in plaats van een maatschappelijke beweging

De afgelopen jaren is goed duidelijk geworden hoe er vele affiniteiten zijn tussen de wereld van complottheorieën en die van spiritualiteit. Tijdens de coronacrisis zijn

veel aanhangers van holistische levensfilosofieën en alternatieve geneeswijzen, en beoefenaars van yoga, reiki, en mindfulness zich gaan verzetten tegen de genomen maatregelen om de pandemie te beteugelen. Hierbij werd vaak in complotretoriek gesproken over de kwalijke krachten die achter deze crisis zouden zitten, expliciet getwijfeld over het nut van vaccinaties in tegenstelling tot je eigen immuunsysteem boosten, en werd de noodzaak benadrukt van zelf onderzoek doen om de waarheid achter het nieuws te ontrafelen. Dit wantrouwen naar de gevestigde maatschappelijke instituten en hun kennis is natuurlijk het centrale kenmerk van de complotdenkerswereld, maar vindt eveneens veel weerklank in de heterogene domeinen van wat spiritualiteit genoemd wordt.

Voor velen was dit een (onaangename) verrassing: hoe konden zogenaamde vrijgevochten, links-progressieve en vredelievende mensen ineens allerlei complottheorieën over een wereldwijde machtsgreep gaan aanhangen, en zelfs op rechts-populistische partijen gaan stemmen (Van Iperen, 2022)? Wie echter complottheorieën bestudeerde, was minder verrast, want al jaren is duidelijk hoe een belangrijk deel van het conspiracy-milieu, innig verweven is met allerlei spirituele ideologieën, praktijken en maatschappelijke groeperingen (Aupers & Harambam, 2019; Barkun, 2003; Robertson, 2015). Ward en Voas spreken zelfs over de opkomst van een nieuwe beweging, genaamd *conspirituality*, die de pessimistische elementen van complotdenkers combineert met de optimistische hoop van spirituelen op redding door innerlijke en maatschappelijke bewustwording. Hoewel de nieuwheid van deze vermenging door anderen betwijfeld wordt (Asprem & Dyrendal, 2015), lijkt er in het socialmediatijdperk toch iets anders ontstaan te zijn. Denk aan de vele grootstedelijke jonge vrouwen die op Instagram hun alternatieve lifestyle-inspiratie halen, en daar tegelijkertijd wantrouwen naar mainstream instituties kweken. Zij zouden in vroeger tijden wellicht niet zo makkelijk in aanraking zijn gekomen met dit soort complotideeën. Dit roept wederom de vraag op in hoeverre de eigenschappen en mogelijkheden van social media bijdragen aan de verspreiding en populariteit van complottheorieën (Harambam, 2017).

Toch kan er beter gesproken worden over gedeelde affiniteiten dan over een versmelting van complotdenken en spiritualiteit. In dit essay heb ik namelijk geprobeerd te laten zien dat hoewel beide stromingen centrale kenmerken met elkaar delen – voornamelijk het wantrouwen naar maatschappelijke instituties en een *do-it-yourself* epistemologie – er ook veel tegenstellingen zijn en er conflicten ontstaan wanneer complotdenkers en spirituelen elkaar ontmoeten en gezamenlijke projecten opzetten. De nadruk op feiten, bewijzen, metingen en berekeningen van menig complotdenker strookt moeizaam met het voelen, resoneren, vibreren en het intuïtie volgen van de meer spiritueel gezinde mensen. Zij denken eveneens dat het militante actievoeren van complotdenkers niet de juiste manier is om verandering in de wereld teweeg te brengen (Harambam & Aupers, 2017). De angst voor de opkomst van ‘wellness-rechts’ (Van Iperen, 2022), lijkt dan ook overtrokken en gebaseerd op overhaast genomen aannames (cf. Hertzberger, 2022). De stemkeuze voor populistisch rechts van deze spirituele vrouwen lijkt eerder ingegeven door het ontbreken van een politiek (links) alternatief voor de genomen coronamaatregelen dan door de normalisering van zelfgericht en xenofobisch gedachtegoed bin-

nen goede hoogopgeleide stedelijke klassen van spirituelen. Of dat zo is, zal de toekomst laten zien.

Literatuur

- Asprem, E. & Dyrendal, A. (2015). Conspiratoriness reconsidered: How surprising and how new is the confluence of spirituality and conspiracy theory? *Journal of Contemporary Religion*, 30(3), 367-382.
- Aupers, S. & Harambam, J. (2018). Rational enchantments: conspiracy theory between secular scepticism and spiritual salvation. In *Handbook of conspiracy theory and contemporary religion* (pp. 48-69). Brill.
- Çolak, E. (2021). Radicale zonnegroet. *VPRO Gids* (22), 28, www.vprogids.nl/2021/22/inhoud/artikelen/p28-Radicale-zonnegroet.html
- Corré A. (2021, 5 mei). Waar spiritualiteit en samenzwering elkaar ontmoeten, *NRC Handelsblad*, www.nrc.nl/nieuws/2021/05/02/met-je-innerlijke-gids-op-zoek-naar-je-eigen-waarheid-a4042075
- Goodrick-Clarke, N. (2003). *Black sun: Aryan cults, esoteric Nazism, and the politics of identity*. New York, NYU Press.
- Gool R. van & Ven, C. van de (2020, 14 september). Wij zijn het nieuwe nieuws. *De Groene Amsterdammer*, www.groene.nl/artikel/wij-zijn-het-nieuwe-nieuws.
- Harambam, J. (2017). De/politisering van de Waarheid: complottheorieën, alternatieve feiten en nepnieuws in het tijdperk van de postwaarheid. *Tijdschrift Sociologie*, 13(1), 73-92.
- Harambam, J. (2020). *Contemporary conspiracy culture: Truth and knowledge in an era of epistemic instability*. London: Routledge.
- Harambam, J. & Aupers, S. (2017). 'I am not a conspiracy theorist': Relational identifications in the Dutch conspiracy milieu. *Cultural Sociology*, 11(1), 113-129.
- Harambam, J. & Aupers, S. (2021). From the unbelievable to the undeniable: Epistemological pluralism, or how conspiracy theorists legitimate their extraordinary truth claims. *European Journal of Cultural Studies*, 24(4), 990-1008.
- Robertson, D.G. (2015). Conspiracy theories and the study of alternative and emergent religions. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 19(2), 5-16.
- Singler, B. (2017). *The indigo children: New Age experimentation with self and science*. Routledge.
- Smithuijsen, D. (2021, 7 april). De opkomst van 'wellnessrechts': yogales als broeinest van complottheorieën. *Vrij Nederland*, www.vn.nl/wellnessrechts-yogales-broeinest-complottheorieen.
- Sturm, T. & Albrecht, T. (2021). Constituent Covid-19 apocalypses: Contagious conspiracism, 5G, and viral vaccinations. *Anthropology & medicine*, 28(1), 122-139.
- Van Iperen, R. (2022). *Eigen welzijn eerst. Hoe de middenklasse haar liberale waarden verloor*. Amsterdam: Thomas Rap.